

μιά κεντρική ιδέα, τὴν ιδέα τοῦ ἔθνους. Γιατί τὸ ἔθνος δὲν ἀντιπροσωπεύει μόνο κοινοὶτητα ἀξιών γιὰ τὴν οικονομική ὄργανωση καὶ τὴν ἠθική συμπεριφορά, ἀλλὰ πάνω ἀπ' ὅλα ἀντιπροσωπεύει τὴ συνισταμένη μιάς ιδεολογίας: τῆς ιδεολογίας ποῦ θεωρεῖ ὡς ὑπεράτο πολιτικό καὶ κοινωνικό ἰδεώδες τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀνεξάρτητου ἔθνους-κράτους μὲσα στὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου καὶ μόνο θεωρεῖται δυνατὴ ἡ οικονομική καὶ πολιτισμική ἀνάπτυξη (ἀπ' ὅπου καὶ ἡ ἐμφραση ποῦ δίνει στὴν αὐτόθνη λογοτεχνία καὶ τέχνη καὶ στὴν καταδικὴ τῶν ξένων ἐπιρροῶν καὶ ἐξαρτήσεων). Ἐν ὀνόματι τῆς ιδεολογίας τοῦ αὐτοῦ τοῦ ἔθνους σάν σύνολο κρατικών πιά θεσμών ἀξιώνται ἀπὸ τοὺς πολίτες νὰ δίνουν συνεχῆ δείγματα τῆς ἀφοσιώσεώς τους σ' αὐτὸ (πατριωτικὲς τελετουργίες), νὰ μεταδίδουν τίς ἀξίες τοῦ μέσου τοῦ σχολείου καὶ τῆς οἰκογένειας καὶ νὰ θυσιάζουν ἀκόμη καὶ τὴν ἴδια τους τὴ ζωή.⁴ Θὰ μπορούσε νὰ πει κανεὶς ὅτι τόσο πῶ ζωντανὸ εἶναι ἕνα ἔθνος ὅσο πῶ ἔντονα καὶ πλατεῖα ἀποδεκτὴ εἶναι ἡ ιδεολογία αὐτὴ ἀπὸ τὰ μέλη του. Συγχρόνως ὅμως δὲν μπορεῖ παρά νὰ συμφωνῆσει κανεὶς μὲ τὴν ἀξιολογία παρατήρησι τοῦ Γ. Δασκαλάκη, ὅτι σήμερα συνεχῶς πληθαίνουν τὰ παραδείγματα τῆς συμπεροῦσεως στὴν πράξιν τῶν δύο κατὰ παράδοσι ἀντίθετων ιδεολογιῶν: τοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τοῦ διεθνισμοῦ.⁵

Κατὰ ὀρισμένη ἄποψη, στὰ ἀφρικανικά κράτη συναντοῦμε τὴν τῶση νὰ χρησιμοποιεῖται ὁ ἔννοιος «ἔθνος» καὶ «ἐθνική συνείδηση» ὅπως ἔχουν διαμορφωθεῖ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ ἔμπειρία καὶ παράδοσι, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα τὰ δεδομένα τῶν κοινοτήτων αὐτῶν δὲν ἀντιστοιχοῦν στὸ περιεχόμενο τῶν ἔτσι ὀριζομένων ἐνοιῶν.⁶

Τὴν ἄποψη αὐτὴ δὲν μοιάζει νὰ συμπεριζέται ἡ συγγραφέας, ποῦ θεωρεῖ ὅτι τὸ Κογκό λειτουργεῖ σάν ἔθνος, παρά τὴ γλωσσική του ἀνομοιογένεια, τὴν ἐξαρτημένη οικονομία του καὶ τὴν πολιτισμική του ἐξάρτησι ἀπὸ τὴ Γαλλία (σσ. 68-81), λόγῳ κυρίως τῆς κοινῆς του ἱστορίας (σσ. 48-61), τῆς κοινῆς του οικονομικῆς ζωῆς (σσ. 61-65) καὶ τοῦ κοινού του πολιτισμοῦ (σσ. 65-67).

Ἐθνικὴ συνείδησι

Γιὰ νὰ ἀξιολογήσει τὴν ἐνασση τῆς ἐθνικῆς συνείδησεως (ὅχι σὲ μιά μαθηματικὴ κλίμακα πῶν διαβαθμίσεων τῆς, ἀλλὰ γενικά στὸ ποσοτικό ἐπίπεδο) ἡ Μαρία Ἡλιού ἀκολουθεῖ βασικά δύο μεθόδους:

1. Τῆ μέθοδο τῆς ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου (content analysis) καὶ πῶ συγκεκριμένα: (α) τοῦ περιεχομένου

νῶν 49 ἔργων (ποιημάτων, διηγημάτων, μυθιστορημάτων καὶ θεατρικῶν ἔργων) 15 συγγραφέων ποῦ ἀντιπροσωπεύουν τὴ νέα λογοτεχνία τοῦ Κογκό τῶν 25 τελευταίων χρόνων (σσ. 81-116) καὶ (β) τοῦ περιεχομένου τῶν σχολικῶν προγραμμάτων (μαθήματος ἱστορίας, γεωγραφίας, φιλολογίας, κτλ.) ἀκόμη καὶ τῶν τραγουδιῶν ποῦ διδασκονται στοὺς μικροὺς Κογκολέζους μαθητῆς (σσ. 152-157, 189-210, 231-238).

2. Τῆ μέθοδο ἐρευνας διὰ τῆς συμπεληρώσεως ἐρωτηματολογίου ὑπὸ τοὺς μαθητῆς τῶν Παιδαγωγικῶν Ἀκαδημιῶν, δηλαδὴ τοὺς μέλλοντες διανομορφωτῆς τῆς ἐθνικῆς συνείδησεως τῶν μελλοντικῶν γενεῶν τοῦ Κογκό, πάνω σὲ θέματα ποῦ θὰ προσδιόριζαν τὴ δικὴ τους στάσι ἀπέναντι στὸ ἔθνος τοῦ Κογκό (σσ. 259-334).

Τρία στοιχεῖα ξεχώρισε ἡ συγγραφέας ἀπὸ τίς ἀπαντήσεις τῶν ἐρευνημένων της, ποῦ ἀποδεικνύουν ὅτι ἐι περισσότεροι ἀπὸ αὐτοὺς ἐμφοροῦνται ἀπὸ αἰσθήματα ἐθνικῆς συνείδησεως: (1) τὸ συναίσθημα τῆς συμμετοχῆς στὴν ἐθνική ὁλότητα (2) τὴν ἐπιθυμία γιὰ συμβολὴ στὴν ἀνάπτυξη τῆς χώρας καὶ (3) τὴν ιδεολογική καὶ πολιτική ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τοῦ Κογκό (σσ. 319-327).

3. Κύριον συμπέρασμα: «τὰ λόγια εἶναι τὰ λόγια τοὺς ἀλλὰ τὸ τραγοῦδι εἶναι δικό μας»⁷

Μὲ ἀξιοζήλευτα ἰσοροπημένη σκέψη, ποῦ οὔτε στιγμή δὲν παρσοῦρεται σὲ ἀκράτες θέσεις καὶ ἐρμηνεύσε, δηλαδὴ μὲ κρίσιν, ἡ Μαρία Ἡλιού ζυγίζει τὴ *διφορούμενη* ἐπίδρασι τοῦ ρόλου τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος πάνω στὴ συνειδητοποίηση ἀπὸ μέρους τῶν Κογκολέζων τῆς κοινωνίας τους σάν ἔθνος.

Ἄποδος καταλήγει ἡ ἴδια: «Ὁ διφορούμενος ρόλος τῆς ἐκπαιδύσεως στὸ Κογκό ποῦ ἐνισχύει ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀμφισβητεῖ τὴν πολιτισμική ἐξάρτησι, ἀνανακλά μιά περίοδο μεταβάσεως στὴν ἱστορία αὐτοῦ τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἔθνους». Ἡ ἐκπαίδευσσι, ἰδεολογικό εργαλεῖο στὴν ὑπηρεσία τῆς ἐξουσίας, διατηρεῖ παρά ταῦτα μιά σχετική ἀυτονομία ποῦ τῆς ἐπιτρέπει νὰ ἐπηρεάζει τίς διαδικασίες πῶν βρίσκονται στὸ στάδιο τῆς διαμορφώσεως τους. [Τὸ ἐκπαιδευτικό σύστημα] περιλαμβάνει δυνάμει ἀποτελέσματα ποῦ υπερβάλλουν τοὺς στόχους ποῦ τοῦ ἀποδίδονται [συνήθως]. Φέρνει ἔτσι μέσα του, ὅπως ἄλλοστε ἡ ἴδια ἡ κογκολέζικὴ κοινωνία, ἀλλὰ καὶ κάθε κοινωνία, [τίς δυνατότητες] γιὰ ποικίλες καὶ διαφορετικὲς ἐξελιξίσεις στὸ μέλλον, ποῦ τοῦ ποῖα τελικά ἀπὸ αὐτὲς θὰ πραγματοποιηθεῖ θὰ ἐξαρτηθεῖ ἀπὸ τῆ συστέχισιν τῶν ἐν κινήσει κοινωνικῶν δυνάμεων» (σελ. 344).

7. Θεόφιλος Obenga. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὴ συγγραφέα στὴ σελ. 220.

Μήπως κάτι ἀνάλογο δὲν θὰ μπορούσε νὰ παρατηρηθεῖ κανεὶς καὶ γιὰ τὸ ρόλο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὸν τόπο μας, ὅχι πιά πάνω στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐθνικῆς συνείδησεως, ἀλλὰ πάνω στὴν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικῆς συνείδησεως τῶν νέων μας, τῆς συνειδητοποιήσεως ἀπὸ μέρους τους τῆς ἀνάγκης γιὰ βελτίωση καὶ γιὰ μεταρρυθμιστὴ τῶν ἐνδότερων δομῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας; Γιατί ἐς μὴν ξεχνούμε ὅτι ὁ ρόλος τῶν ἐκπαιδευτικῶν συστημάτων δὲν εἶναι ποτὲ μονοσήμαντος, ἀλλὰ πάντοτε διφορούμενος καὶ ἀντιφατικός: ἐνισχύει βέβαια τὴ συντήρησι τῆς πολιτισμικῆς κληρονομιάς ἀλλὰ ταυτόχρονα καὶ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἴδιας αὐτῆς κληρονομιάς ἀπὸ τὴν κάθε νεώτερη γενιά.

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ

Ἀλεξ. Μ. Σταυροπούλου, δρος Θεολογίας, *Τὸ πρόβλημα τῆς τεκτονίας καὶ ἡ Ἐγκύκλιος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (1937)*. Συμβολὴ εἰς τὴν Ποιμαντική τῆς Τεκτονίας ἐξ ἐπισώσεως Ὁρθοδόξου, Ἀθήναι 1977, σελ. 180.

Ὁ δρ Σταυροπούλου μὲ τὴ μελέτη του ἔχει σκοπὸ νὰ παρουσιάσει στὸ ἑλληνικό κοινό μιά «παλιὰ» ἐκκλησιαστικὴ Ἐγκύκλιος, ποῦ ἀναφέρεται σ' ἕνα καιρὸ κοινωνικό πρόβλημα τῆς τεκτονίας. Στὴν εἰσαγωγή ὁ συγγραφέας κάνει λόγο γιὰ τὴν πρώτη δημοσίευσσι (Ὀκτ. 1937) τῆς Ἐγκυκλίου τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «περὶ τῆς τεκτονίας» καὶ ἀναφέρεται στὰ ἐξ ὀλοκλήρου ἡ ἐπὶ μέρους ἀναδημοσιεύσεως τοῦ κειμένου τῆς.

Στὸ πρῶτο κεφάλαιο τῆς μελέτης γίνεται λόγος γιὰ τίς πηγῆς τῆς Ἐγκυκλίου. Ζάν τέτοιες ἀναφέρονται τὰ σχετικά μὲ τὸ θέμα τῆς τεκτονίας δημοσιεύματα τοῦ θρησκευτικοῦ περιοδικοῦ *Ζωή*, ποῦ ἐκδίδεται ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη θρησκευτικὴ ὄργανωσι, καὶ ἡ εἰδικὴ πραγματεία τοῦ τότε προϊστάμενου τῆς παραπάνω θρησκευτικῆς ὄργανώσεως (*Ζωή*) ἄρχιμ. Σεραφεὶμ Παπακόκο μὲ τίτλο: *Τὸ ζήτημα τῆς τεκτονίας* (α' ἔκδοσι 1933). Βέβαια, τὸ ζήτημα τῆς τεκτονίας δὲν εἶχε ἀπασχολήσει μόνο τὸν τύπο τῆς *Ζωῆς*, ἀλλὰ καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν ὄργανωσῶν καὶ συλλόγων, ὅπως π.χ. ἐκεῖνον τῆς «Ἀναπλάσεως» καὶ τῶν Ὁρθοδόξων Χριστιανικῶν Ἐνώσεων, τῶν ὁποίων προϊστατο ὁ π. Ἀγγελος Νησιώτης. Ὅσο γιὰ τὴν πραγματεία τοῦ ἀρχιμ. Σεραφεὶμ

4. Βλ. H. Kohn, *Nationalism: its Meaning and History* (Princeton, 1955).

5. Βλ. Γ. Δασκαλάκη, «Διεθνιστικοὶ Ἐθνισμοί», *Βῆμα*, 11 Νοεμβρίου 1978.

6. R. Emerson, *From Empire to Nation* (Harvard University Press, 1960).

Παπακόστα, στην οποία εκφράζεται ή ανησυχία του για το ζήτημα της τεκνογονίας, μπορεί να αποτελέσει τη μόνη συγκροτημένη από άποψως μεθόδου μελέτη επί του θέματος που προέρχεται από το χώρο της ελληνικής θρησκευτικής οργανώσεως, αλλά η επίδραση που έχει υποστεί από ξενόγλωσσα κείμενα αναφερόμενα στο ίδιο θέμα είναι εμφανής. Αυτό ομολογείται έμμεσα και από τον δρα Σταυρόπουλο.

Στό δεύτερο κεφάλαιο ο συγγραφέας προβαίνει σε μία εξονυχιστική και αξιολογική ανάλυση του περιεχομένου της 'Εγκυκλίου χωρίζοντάς το, πολύ ευστοχα, σε παραγράφους κατά ένότητες. 'Εδώ επισημαίνονται ιδιαίτερα από το συγγραφέα ελλείψεις, ανακρίβειες και παρερμηνείες που καταλογίζονται στους συντάκτες της 'Εγκυκλίου. Νομίζουμε ότι η αυστηρή επιστημονική μέθοδος με την οποία ερμηνεύει και κρίνει ο συγγραφέας μεμονωμένες προτάσεις και φράσεις της 'Εγκυκλίου σε σχέση με τις ελληνικές και ξενόγλωσσες πηγές της, είναι κάπως εξεζητημένη. Δυσκολευόμαστε να εκτιμήσουμε το μέγεθος της βοήθειας, που μπορεί να προσφέρει στον αναγνώστη της μελέτης ή διατύπωση της γνώμης του πάνω σ' αυτές.

Γιά την πληρέστερη ενημέρωση των αναγνωστών παραθέτει σ' ένα τρίτο κεφάλαιο τὰ παράλληλα χωρία της 'Εγκυκλίου και των πηγών της και κυρίως της πραγματείας του άρχιμ. Σεραφείμ Παπακόστα. 'Ακολουθούν συμπεράσματα και προοπτικές, ή μετάφραση της 'Εγκυκλίου στην αγγλική γλώσσα και η 'Εγκύκλιος της 'Ιεραρχίας της 'Εκκλησίας της 'Ελλάδος «Περί εκτρόσεων», που έξεδόθη το έτος 1968.

'Η απόφαση του 'Αλ. Σταυρόπουλου να φέρει στη δημοσιότητα μία «παλιά» εκκλησιαστική 'Εγκύκλιο ακολουθώντας γι' αυτό τη μέθοδο της συγκριτικής ανάλυσεως

και της αντικειμενικής εκθέσεως των δεδομένων απ' αυτήν, θά πρέπει να εκτιμηθεί δεόντως. 'Από ό,τι γνωρίζουμε, αποτελεί ίσως την πρώτη μελέτη αυτού του είδους αναφορικά με τις ελάχιστες εξ' άλλου επίσημες εκκλησιαστικές 'Εγκυκλίου τις αναφερόμενες σε διάφορα κοινωνικά θέματα.

'Η σημασία της εκκλησιαστικής 'Εγκυκλίου, ανεξάρτητα από τις πηγές από τις όποιες άντλεί το περιεχόμενό της και τις ελάχιστες και άσημαντες ελλείψεις, ανακρίβειες και παρερμηνείες που παρουσιάζει, είναι πολύ μεγάλη, κι αυτό γιατί το ζήτημα της τεκνογονίας προβάλλει και σήμερα δέξτατο άπειλόντας την ύπαρξη της ελληνικής κοινωνίας.

Θά ήταν λοιπόν εύχης έργο ή μελέτη του 'Αλ. Σταυρόπουλου να αποτελέσει ένα νέο ερέθισμα για την ανάλυση από την 'Ιεραρχία της 'Εκκλησίας της 'Ελλάδος βοηθούμενη γι' αυτό και από όλες τις ελληνικές θρησκευτικές οργανώσεις και τους 'Ελληνες διανοούμενους, μιάς νέας σταυροφορίας για μιά ολοκληρωμένη και αντικειμενική διαφώτιση του ελληνικού λαού βασισμένη στα δεδομένα της επιστήμης (ψυχολογία, ήθικη, στατιστική) και των συνθηκών της ζωής και όχι στα μέτρα και τις άρχξ μιάς συγκεκριμένης θρησκευτικής προσωπικότητας ή μιάς συγκεκριμένης θρησκευτικής οργανώσεως. Τό πρόβλημα της τεκνογονίας δέν άνορα σέ όρισμένες μόνο κοινωνικές ομάδες στίς όποιες θά μπορούσε να έχει άπήχηση ή άρθρογραφία του τύπου μιάς όρισμένης θρησκευτικής οργανώσεως, αλλά είναι ένα πρόβλημα που άπασχολεϊ την ελληνική κοινωνία στο σύνολό της στο όποιο θά μπορούσε, και σήμερα άκόμη, να έχει άπήχηση μιά νέα εκκλησιαστική 'Εγκύκλιος για τό φλέγον αυτό κοινωνικό ζήτημα.

ΑΝ. ΤΖΑΝΙΜΗΣ

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

*The Greek Review of Social
Research*

'Εκδότης: 'Εθνικό Κέντρο
Κοινωνικών 'Ερευνών (ΝΠΔΔ)
Σοφοκλέους 1, 'Αθήνα 122

'Ετος 9ο, Τεύχος 33-34
Β' και Γ' τετράμηνο 1978

Φωτοστοιχειοθεσία:

ΑΘΗΝΑ ΑΕ

Ευριπίδου 87

Επιμέλεια εκδόσεως

Τμήμα Δημοσιεύσεων

Διευθύνσεως 'Ενημερώσεως του

'Εθνικού Κέντρου

Κοινωνικών 'Ερευνών

ΤΙΜΗ: Δρχ. 250

συνδρομές έσωτερικού (3 τεύχη):

για ίδιυτες Δρχ. 500.

για σπουδαστές Δρχ. 400.

για νομικά πρόσωπα, τράπεζες,

όργανισμούς Δρχ. 600

ή αναδημοσίευση της ύλης του
περιοδικού επιτρέπεται μόνο με
άδεια του διευθυντού συντάξεως